

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Gelis 02.04.2022
Published /Yayınlanma 29.06.2022
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Truçi, B. (2022). Mehmet Akif Ersoy'da ahlâkî bir değer olarak sabır. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(84), 1196-1207.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3115>

Betim TRUÇİ

<https://orcid.org/0000-0002-9656-9036>

Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE

MEHMET AKİF ERSOY'DA AHLÂKÎ BİR DEĞER OLARAK SABIR PATIENCE AS A MORAL VALUE AT MEHMET AKİF ERSOY

Issue/Sayı: 84

Volume/Cilt: 9

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

ÖZET

Toplum içinde yaşamak zorunda olan insanın, yaratılışından getirdiği ve eğitimle sonradan kazandığı birtakım ahlâkî değerleri vardır. Bunlar içinde son derece kıymetli olan “sabır”, insan ve toplum hayatında aktif tutulması gereken bir değerdir. Bir müslüman için de imandan sonra sabır, en önemli değerler arasında yer almaktadır. Özellikle günümüz sosyal hayatında belki de en fazla ihtiyaç duyulan ahlâkî değerlerin başında gelmektedir. Kur’ân ve Sünnet’te oldukça önemsenen ve müminin kuşanması istenen bu ahlâkî değer Mehmet Akif’in muhtelif yazılarında da karşılık bulmuştur. O, döneminde sancısını yaşadığı yanlış dinî anlayış ve algıların, müslümanların sürüklendiği ümitsizlik, kadercilik, tembellik ve boşvermişliğin çözümünde sabır ilkesinin değerine ciddi atıflarda bulunmuştur. Özellikle Asr sûresinde verilen kuşatıcı ilâhî mesajlar doğrultusunda müslümanın hüsrana sürüklenmemesi için çok özel bir ahlâkî değer olarak sabır konusunu irdelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Sabır, Ahlak, Değer, Asr Sûresi.

ABSTRACT

Man, who has to live in society, has some moral values that he brought with his creation and gained later through education. “Patience”, which is extremely valuable among these, is a value that should be kept active in human and social life. For a Muslim, patience is among the most important values after faith. It is one of the most needed moral values, especially in today's social life. This moral value in the Qur'an and Sunnah, and which the believer is asked to embrace, has also found a response in the various writings of Mehmet Akif. He made serious references to the value of the principle of patience in the solution of the wrong religious understanding. Especially, in line with the encompassing divine messages given in the surah al-‘Asr, he examined the issue of patience as a very special moral value in order not to fall Muslims into despair.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Patience, Moral, Value, Surah al-‘Asr.

1. GİRİŞ

İslâm ahlâkçıları tarafından büyük ölçüde müşterek biçimde, “*nefiste iyice yerleşmiş olan bir meleke*” olarak tanımlanan “*ahlâk*”, insanda yapa yapa alışkanlık (meleke) haline gelmiş olan, alışkanlık haline geldiği için de zorlanmadan ve kolayca davranışa dönüştürülebilen huyların bütünüdür. Kişi, sahip olduğu huyların iyi olması durumunda “*iyi ahlâklı*”, bu huylar kötü ise “*kötü ahlâklı*” olarak nitelendirilmektedir. Bireyin iyi ya da kötü ahlâklı oluşunda, aldığı eğitimin, sosyal çevrenin ve özellikle de dinî duyarlılığının etkisi büyüktür.¹

Ahlâk aynı zamanda, insan için en iyi hareket tarzının, en iyi ve erdemli yaşama biçiminin ne olduğunu belirten bir disiplindir. O, iyiliğin, ödevin ve ideal hayat düzeninin, gerçekler âleminde insanların icra ettiği fiillerin ve hissettiği duyguların iyi ya da kötü olduklarını gösteren hükümler verir. Öte yandan ahlâk, insanların kendi aralarındaki ilişkileri yöneten inanışların bütünü şeklinde de tarif edilir. Bu nedenle ahlâka, insanların toplumsal ilişki ve yaşantılarına mahsus kurallardan oluşan bir sistem nazarıyla da bakılmaktadır.²

Toplumun ayrılmaz bir parçası olan insan, yaşadığı ortamda pek çok durumla karşı karşıya kalmaktadır. Akıl, güç, imkân ve yetki bakımından sınırlı bir varlık olan insanın, her şeyi tam olarak düşünmesi, bazı hususlara güç yetirmesi, birtakım işleri tek başına ya da zamanında yerine getirmesi mümkün olmayabilir. Hatta bazı şeylerin hiç yapılmaması da gerekebilir. İnsanın günlük hayatında nerede durup durmayacağını bilincinde olması ve elinden gelenin en iyisini ortaya koyduktan sonra yaptığı işin sonucunu Allah’tan beklemesi, gücünün yetmediği konuları ise Allah’a havale etmesi, önüne çıkan doğru ya da yanlış hususlarda iradesini kullanarak tercihte bulunması “*sabır*” kavramının kapsamı içine girmektedir. Dolayısıyla bireysel ve toplumsal hayatımızın hemen her anında güçlü bir “*sabır ahlâkı*”na ihtiyacımız olduğu açıktır.

En güzel biçimde yaratılan, bütün varlıkların en mükemmeli kılınan insan, kendisine bahşedilen şerefini, kendi yeteneklerini geliştirmek, insanlığının gerektirdiği şeyleri yapmak ve ahlâkî faziletleri gerçekleştirmek suretiyle yükseltir. Bu erdem ler arasında, fert ve toplum hayatını etkileyen; çalışma, ahde vefa, ana-babaya iyilik, yardımlaşma, cömertlik, doğruluk, azmetme, iffetli davranma, affetme, kimsesizleri gözetme ve sabır gibi hasletler sayılabilir.

2. AHLÂKÎ BİR DEĞER OLARAK SABIR

Türkçeye Arapçadan giren “*sabır*” kelimesi, “*sa-be-ra*” kök harflerinden oluşmakta ve sözlüklerde “*darda tutmak, engellemek, hapsedmek, sızlanmamak, kendini acındırmamak, birisinden öç almak, birine kefil olmak, toplamak, eklemek, şiddetli olmak*”³ gibi pek çok manayı ihtiva etmektedir.

Sabır kavramını genişçe yorumlayan Taberî (öl. 310/923) şu bilgileri vermiştir:

“*İslâm’ın emir ve yasaklarını tatbik ederken ve imtihan özelliği olan musibetler karşısında yılgınlık göstermeyip direnmek, cesaret ve dayanıklılık göstermektir. Sabır, hak yolda yaşamının bedeli olan zorluklara göğüs germek, hedefe ulaşmak konusunda direnç, ahlâkî disiplin ve nefsi kontrol altında tutmaktır. Sabır, yalnızca acılara ve felâketlere dayanma, katlanma değildir. Sözelimi, musibet ve felâket zamanında dayanmak, tahammül göstermek sabır olduğu gibi cihad anında kaçmayıp ayak diremek de sabırdır. Gerektiğinde sır saklamak, dili gereksiz şeyleri konuşmaktan korumak da sabırdır.*”⁴

İmam Gazzâlî (öl. 505/1111), geniş bir perspektifle ele aldığı sabır kavramının, içinde bulunduğu duruma göre farklı anlamlar taşıyacağını belirtmiştir. Sabırın; zenginlik söz konusu olduğunda nefis hâkimiyeti, bunun zıddının kibirlenmek, böbürlenmek, kendini beğenmek ve azgınlaşmak manalarına geleceğini; nefsanî arzular açısından bakıldığında iffetli olma, savaş sırasındaki metanet şeklinde olursa şecaat, bunun zıddının korkaklık; öfke ve hiddeti yenme bakımından hilim, vakar, teennî, bunun zıddının saldırganlık, zamanın musibet ve felâketleri açısından gönül genişliği, bunun zıddının gönül darlığı, görüp duyduklarını muhafaza etme yünüyle sır tutma, zıddının sırrı ifşa etme, maddî

¹ Enver Uysal, *Ahlâkî Varlık Olarak İnsan* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 43.

² Bk. Mehmet Cevat Güneş, *İhvân-ı Safâ’ya Göre İnsanın Ruhî ve Ahlâkî Boyutu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 78.

³ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Tâcü’l-Luğa ve şîhâhu’l-‘Arabîyye*, nşr. Ahmed Abdülgafur Attar (Beirut: Daru’l-İlm, 1979), “*Sa-be-ra*”, 2/706; Mecdüddîn Muhammed bin Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhtâ* (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), “*Sa-be-ra*”, 421; Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, nşr. Ali Şîrî (Beirut: Daru’s-Sadr, 1992), “*Sa-be-ra*”, 4/438. Ayrıca bk. Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 177.

⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, çev. Hasan Karakaya, Kerim AYTEKİN (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 1/201-202.

ihtiyaç söz konusu olduğunda zühd, zıddının da hırs ve tamah, aza sabretme cihetiyle kanaat, zıddının ise aşırı gitmek olarak anlam kazanacağını ifade etmiştir.⁵

Fahredden er-Râzî de (öl. 606/1210) sabrı, “*Nefis perhizine devam edip orada sabit kalmak, nefsi sevdiği şeylerden alıkoymak, belâ ve musibetler karşısında nefsi, feryad figan etmekten engellemek*” olarak tarif etmiş, bedene güç şeyleri yüklemek ve bunlara katlanmak anlamına gelen “*bedenî sabır*” ile nefsi şehvet gereği arzu duyulan şeylerden alıkoymakla gerçekleşen “*manevî sabır*” olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁶

Kurtubî (öl. 671/1273) ise dinî bir kavram olarak sabrı, “*Allah’a güvenip yine O’na dayanmak, Allah’tan ümitsizliğe düşmeden, razı olunacak haller ile sıkıntı veren durumları, aralarında fark gözetmeksizin aynı şekilde karşılamak*” şeklinde tanımlamıştır.⁷

Kısacası, İslâm âlimlerinin yaptıkları tarif ve tanımlardan yola çıkarak sabrın, zorluklara dayanma gücü, başa gelen üzücü ve zor durumlara katlanma, karşılaşılan her türlü sıkıntıyı bilinçli bir şekilde karşılama, telaş etmeden sıkıntılara göğüs germe anlamlarına geldiği, ayrıca ibadet ve taate veya bir sıkıntı ya da savaş halinde mücadeleye devam etmeyi de ifade ettiği söylenebilir.⁸

3. KUR’ÂN-I KERİM VE HADİS-İ ŞERİFLERDE SABIR

Kur’ân-ı Kerim’de “sabır” kavramı isim, fiil ve türevleriyle 104 farklı yerde geçmektedir.⁹ İlgili ayetlerde sabrın, salih amel (amel-i salih), namaz, takva, cihad, tevekkül ve şükür gibi inanç ve ahlâk kavramlarıyla anlam örüntüleri içinde ele alındığı anlaşılmaktadır.

Kutsal Kitabımızın sürekli telkinde bulunduğu sabretme erdemine verilen mükâfatın büyüklüğünden de konunun ehemmiyeti kolayca anlaşılmaktadır. Aslında bununla müminin sabırla kuşanması ve bunu bir hayat tarzına dönüştürmesi hedeflendiği açıktır. Gerçekten de bu dünyada ağır bir sorumluluk yüklenmiş olan insan¹⁰, hak ve hakikati insanlığa taşıırken önüne çıkan engellerle boğuşmak zorunda kalmış, daha önemlisi nefsinin ve şeytanın saptırmalarından korunmak için büyük mücadele vermiştir.¹¹ Zaten yaratılışı sebebiyle zayıf olan¹² insanın hayatında yaşayacağı çetin meşakkatleri göğüsleyebilmesi için sabra şiddetle ihtiyaç duyacağı aşîkârdır.

Sabır kavramına yer veren ayet-i kerimeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde; ilâhî mesajın muhatabı olan insanların, karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklar karşısında duruşunun farklı anlamlar içerdiği gözlenmektedir. Bu bağlamda “*sabır*” kelimesinin, insanın zorluk, sıkıntı ve belâ gibi durumların yanı sıra nefse zor gelen bazı ilâhî emir ve yasaklar karşısında dayanıklı, tahammüllü olmasını içerdiği gibi, azimli ve kararlı duruş sergileme, zorluk derecesi yüksek mücadelelerde dirençli davranma ve yılgınlık göstermemeyi, ayrıca “*tevhid*”in tebliğ ve irşadı sürecinde maruz kalınacak itiraz, yalanlama, hakaret ve eziyetlere rağmen yılgınlık gösterip vazgeçmeyi asla aklından geçirmeden ve sınırlarına hâkim olarak sabır yani teenni ile hareket etmeyi, Allah’a kulluk konusunda sebat üzere bulunmayı, Allah’ın bir konuda verdiği hüküm anlamındaki “*kader*”e rıza göstermeyi, son olarak ağırbaşlı ve vakar içinde bulunmayı da ifade ettiği görülmektedir.¹³

Öte yandan Yüce Allah’ın bilinen “*esmâ-i hüsnâ*”sı içinde “*çok çok sabırlı*” manasına gelen “*es-Sabûr*” ismi de dikkat çekmektedir.¹⁴ Gerçekten de Allah’ın, bu ismin tecellisi olarak, fitratlarına iman etme potansiyeli koymuş olmasına rağmen, yarattığı insanların şirk, küfür, nifak ve isyanlarından dolayı hemen ceza verme yoluna gitmeyerek ertelediği, acele davranmayıp sabrettiği, tövbe etmeleri

⁵ İmam Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 4/126. Gazzâlî ayrıca sabrı, “Rahmanî ve şeytanî duyguların karşılaşması anında Rahmanî duyguların galip gelmesi; şehvete zorlayan kuvvet karşısında, dinin gereklerini yerine getirmekte gösterilen sebat ve nefsin arzularını ve tembelliği terk ederek dininin gereklerini yerine getirmek” olarak da tanımlamıştır. Bk. Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-dîn*, 4/120-125.

⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Meftâhu’l-Gayb*, çev. S. Yıldırım (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 4/86-87.

⁷ Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebi Bekr bin Fahr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, nşr. Ahmed Abdulhalim (Kahire: Daru’ş-Şu’ab, 1372), 1/373.

⁸ Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/337; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 446; İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 567.

⁹ Çağrı, “Sabır”, 337-339.

¹⁰ Kur’ân-ı Kerim Meâlî, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), el-Ahzâb, 33/72.

¹¹ el-A’râf, 7/22.

¹² el-Enbiya, 21/37.

¹³ Geniş bir değerlendirmeye için bk. Halil İbrahim Kahraman, *Sabır Kavramının Semantik Tahlili* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 68-87; Süleyman Yılmaz, *Kur’ân-ı Kerim’de Sabır ve Dua Mefhumlarına Genel Bir Bakış* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4-51.

¹⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, nşr. Ahmed Fuad Şâkir (1-2), Muhammed Fuâd Abdülbâkî (3), İbrahim Atvâh (4-5) (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatu’l-Albâbî, 1975), “Daavât”, 83.

ve durumlarını düzeltmeleri amacıyla insanlara mühlet verdiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle es-Sabûr, esmâ-i hüsnâ arasında diğer bir isim olan ve suçun karşılığında hemen cezalandırmayıp o kişiye af yolunu açan manasındaki “*el-Halîm*” ile yakın bir anlam taşımaktadır.¹⁵

Kur’ân-ı Kerim’in sabır hakkındaki ayetlerinin yanı sıra Hz. Peygamber’in (as) hadis-i şeriflerinde de bu konuya genişçe yer verildiğini belirtmeliyiz. Kur’ân’ın kendisinden “*Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzere sin.*”¹⁶ şeklinde söz ettiği, Hz. Âişe’nin de (r.anha) bir soru üzerine onun (as) ahlâkının Kur’ân’dan ibaret olduğunu belirttiği¹⁷ Hz. Muhammed’in (as) bir görevi de, peygamber olarak gönderildiği coğrafyadaki insanların içine düştüğü ahlâkî çöküntüden kurtulması konusunda çaba göstermek olmuştur. Bu görevini yerine getirirken elindeki en önemli silahın sabır olduğunda ise şüphe yoktur.

Dünya ve ahiret mutluluğunu elde etme yolunda kişiyi acele davranmak ve yanlış işler yapmaktan koruyucu özelliği sebebiyle sabrı “*ışık (ziya)*”¹⁸ olarak değerlendiren Resûlullah, “*Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lütufta bulunulmamıştır.*”¹⁹ buyurmak suretiyle bu ahlâkî değere sahip olan kişilerin hayatın her alanında ve her durumda mümin olma onurunu taşıyacaklarını ifade etmiştir.

Hz. Peygamber’in sabır konusuyla alâkalı pek çok hadis-i şerifinin bulunduğu hadis kaynaklarından anlaşılmaktadır. Yaşadığı dönemde özellikle müşriklerin onu yıpratmaya, hatta yok etmeye yönelik girişimlerinin yanında, zaman zaman müslümanların da kendisine birtakım ithamlar yönelttikleri öğrenilmektedir. Bütün bunları göğüslemek ve tevhid mücadelesini kesintisiz sürdürebilmek, sağlam bir imanın eşliğindeki sabırla mümkün olabilirdi. Bu hususu en anlamlı bir şekilde Hz. Peygamber’in, “*Kim sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir.*”²⁰ sözünde görmek mümkündür.

Bazı hadis-i şeriflerde Hz. Peygamber, kendilerine yardım etmesine rağmen, mütemediyen yardım talep edenleri eleştirmiş, onları iffetli ve müstağni olmaya çağırılmış, ayrıca sabırlı olmak için çaba göstermelerini öğütlemiş; böyle yapmaları halinde Allah’ın kendilerine yardım edip ihtiyaçtan kurtaracağını bildirmiştir.²¹ Çocuğunu kaybetmesi sebebiyle acılara boğulan bir anneye Hz. Peygamber’in, “*Allah’tan kork, sabırlı ol!*” sözüne karşılık, “*Benim derdimden sen ne anlarsın!*” şeklinde tepkisi sonrasında kendisine bu uyarıda bulunanın Resûlullah olduğu söylenince ondan özür dilemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Sabır, ilk sarsıntı esnasında gösterilen metanettir (yıkılmadan sağlam durmaktır)*” buyurmuştur.²² Yine Resûl-i Ekrem’in, sıkıntılı durumlarda sabırlı olma tavsiyesi doğrultusunda²³ Hz. Ali’nin, “*Allahım! Senden sabır diliyorum*” dediğini duyanca da, “*Bu sözünle Allah’tan ağır bir imtihan istemiş oldun; O’ndan âfiyet dile!*” cümlesini söylemiştir.²⁴

4. MEHMET AKİF ERSOY’UN YAZILARINDA SABIR

Özel yaratılmış bir varlık olarak gördüğü insanın, bu niteliği sebebiyle Allah’a inanıp bağlandığını düşünen Mehmet Akif, sadece Allah’a karşı sorumlu olan insanın, kendisine ve başka insanlara karşı da mesuliyet hissi taşıyacağı, buradan hareketle değerler dünyasının oluşacağı, ahlâkî ve toplumsal kanunların meydana geleceği kanaatindedir. Ona göre insan, bedeniyle değil, ruhuyla bu özelliğini kazanmıştır.²⁵ İnsanın, ruhunu yüceltmeye çabaladıkça hayatının gayesini daha iyi anlama fırsatı bulacağını düşünen Akif, insanın, mahiyeti itibarıyla “*meleklerden de ulvî*” olduğunu ifade etmiştir. O

¹⁵ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* (Beyrut, 1994), 12/283; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu’cemü mekâyîsi’l-luğa* (Beyrut: Kitabu’l-Fikr Yayınları, 1979), 330; el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, 423.

¹⁶ el-Kalem 67/4.

¹⁷ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’ş-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ty.), “Müsâfirin”, 139.

¹⁸ Müslim, “Tahâret”, 1.

¹⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’ş-şâhih*, nşr. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tûku’n-Necât, 1422), “Zekât”, 51.

²⁰ Müslim, “Zekât”, 124.

²¹ Buhârî, “Zekât”, 50; Müslim, “Zekât”, 124.

²² Buhârî, “Cenâiz”, 32; Müslim, “Cenâiz”, 14.

²³ Buhârî, “Cihâd”, 112; Müslim, “Cihâd”, 20.

²⁴ Tirmizî, “Daavât”, 93. Ayrıca bk. Çağrı, “Sabır”, 338.

²⁵ “*İnsan ki onun rûh ile insanlığı kâim / Daim oluyor cisminin amaline hadim*” Bk. *İstiklal Marşı’nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı: Safahat*, haz. Necmettin Turinay (Ankara: TBMM Yayınları, 2021), 373.

halde meleklerden çok yüce mertebeye çıkma potansiyeline sahip insanın kendisinde ayrıca âlemler gizlenmiş, dürülmüş ve bükülmüştür.²⁶

İnsanın, yaratılışından getirdiği onurlu konumunu sürdürebilmesi ve hatta daha da yücelebilmesi, birçok ahlâkî meziyet ve nitelikleri hayata taşıması ve onları aktif hale getirmesiyle yakından alakalıdır. İncanın harekete geçirdiği birtakım ahlâkî değerleri benimseme, içselleştirme ve yaşadığı hayatın bir parçası haline getirme tutum ve davranışı, şüphesiz o kişinin karakterine de büyük ölçüde yansiyacaktır. İnsana özgü pek çok ahlâkî değer ilk sıralarında yer alan unsurlardan biri, tartışmasız “*sabır*”dır. Gücünü imanından alan bir sabır, hiçbir engel tanımaz; bütün zorluklarla baş etme potansiyeline sahip olduğu için kazanan hep o olur. Sağlam ve sahih bir iman ile güçlü bir iradeye sahip sabırlı kişi, her türlü çetin şartlarla mücadele etme yeteneğini de elde etmiş demektir. Bu bakımdan sabır kavramına yüklenen anlam da son derece mühimdir. Müminin azmini en üst düzeyde sergileyerek elde ettiği ahlâkî bir vasıf olarak algılansa da, bu erdemli duruşun aslında Allah’ın bir ihsanı olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Mehmet Akif’in hayatında “sabır” kavramının oldukça önemli bir yeri vardır. Daha ergenliğe yeni girdiği dönemlerde önce babasını kaybetmesi, sonrasında evlerinin yanması ve peşi sıra maddî sıkıntılar yaşaması sebebiyle hayalini kurduğu bazı düşüncelerden vazgeçmiş ve içinde bunaldığı sorunların bir an önce çözümü için daha pragmatik tercihlerde bulunmak zorunda kalmış ve okumakta olduğu mektebi bile bu sebeple değiştirmekten başka bir yol bulamamıştır.

Devletin geçmekte olduğu meşakkatli ve buhranlı yıllar boyunca sosyal, siyasî, iktisadî çözümler ve hatta çöküntülerin tam merkezinde olan İstanbul’da Mehmet Akif’in, bir yandan hayatını sürdürme çabası, öte yandan da milletin içinde bulunduğu bu ruh halinden kurtarılması mecburiyetini hissetmesi, onun en büyük özelliğini oluşturmuş ve bütün bu olumsuzluklarla mücadelenin temelinde sabır anlayışına yüklediği derin manalar son derece tesirli olmuştur.

Osmanlı’nın, devleti ve milletiyle sürüklendiği bu zor tabloda o hemen bir suçlu aramak peşine düşmemiş; ne kadar kızsas, öfkelense ve canı sıkılsa da hemen herkesin kendisini muhasebeye çekmesi ve içine düşülen bu elim durumdan süratle kurtulmanın mücadelesinin verilmesi gerektiğini oldukça heyecanlı ve edebî bir biçimde hatırlatmıştır. Osmanlıların zayıflayarak çöküşünün hızlandığı bu yıllarda Birinci Dünya Savaşı’nın sosyal ve ekonomik hayatı sarsması, Cumhuriyet’in kuruluşu sırasında yaşanan sancılar Mehmet Akif’i de bütünüyle etkilemiş, toplumu bezdiren ve yoksullaştıran bu sürecin ruhları ümitsizliğe, karamsarlığa ve paniğe yöneltmesi, kader ve tevekkül gibi yanlış yorumlanan bazı anlayışların toplumu kuşatması sorunuyla başbaşa bırakmıştır. Yanlış anlamlar yüklenen tevekkül ve kader anlayışıyla kirletilen sabır kavramı da Mehmet Akif’in üzerinde titizlikle durduğu konuların başında gelmektedir. Onun sabır anlayışının şekillenmesinde yaşadığı tecrübelerin payı oldukça büyüktür. Çocukluğu ve gençliğinde çoğu acı, ızdırap ve hüznü dolu deneyimleri onun kaleme aldığı bütün yazılarında kendini açıkça hissettirmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekirse Mehmet Akif’in sabır konusunu belirleyen ve onu besleyen en önemli kaynak Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in hadisleridir. Sabrı, Kur’ân’ı okuduğunda nasıl anlamışsa o şekilde açıklamış ve yorumlamıştır. Onun sabır konusundaki duruşuna dair eserlerinde oldukça fazla bilgiye rastlanmaktadır. Safahat’ta yer alan şu dizeleri onun sabır hassasiyetini çok net ortaya koymaktadır:

*“Doğduğumdan beri, âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
Yumuşak başlı isem, kim demiş uysal koyunum?
Kesilir elki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim.
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.”*²⁷

²⁶ “*Senin mâhiyyetin hatta meleklerden de ulvidir: / Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvidir*” Bk. Safahat, haz. Necmettin Turinay, 405. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. S. Hayri Bolay, “Mehmet Âkif’in İnsan Anlayışı”, *Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Bilgi Şöleni Mehmet Akif Dönemi ve Çevresi*, haz. D. Mehmet Doğan (Ankara: Türk Yazarlar Birliği Yayınları, 2008), 149-151.

Bu beyitlerden hareketle şöyle bir yorum yapmak mümkün görünmektedir: Haksızlıklar karşısında dimdik duran, asla boyun eğmeyen, gördüğü zulüm ve menfiliklere mümkünse eliyle, değilse diliyle, o da olmazsa en azından kalbiyle karşı çıkan ve savaş açan duyarlı karakteriyle Akif, sakin görünümünün altında Kur'an'ın öğrettiği sabır, ümit ve tevekkülle kodlanmış bir dinamizme sahiptir.

Haksızlığa karşı çıkan, problemleri çözüme kavuşturmayı hedefleyen bu anlayış, “*kaderimiz böyleymiş, yapılacak bir şey yok*” mantığının dinle alakasının olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere Akif'in “*sabır*” kelimesine verdiği mana, toplumun düşünce yapısına yerleşmiş anlamından farklıdır.²⁸

Yanlış anlaşılabilir hakikatlerden biri olan sabrın, zillete tahammül ve katlanmak anlamlarına gelmediğini, aksine hayatın sıkıntılara göğüs germek olduğunu²⁹ ifade eden Mehmet Akif, bazı Kur'an âyetlerinin tefsirini yayımladığı Sebülürreşad dergisinde Âl-i İmran sûresinin son âyetini (3/200), “*Ey iman edenler sebat gösteriniz, hem düşmanlarınızdan fazla bir sebat gösteriniz; daima da savaşa hazır bulununuz; bununla beraber, Allah'tan her zaman korkunuz ki kurtuluşa erebilesiniz.*” tarzında meallendirdikten sonra âyette geçen “*sabrediniz*” ve “*düşmanlarınızdan fazla bir sebat gösteriniz.*” emirlerinin ne olduğunun iyice anlaşılabilmesi için sabrın gerçek niteliğinin düşünülmesi gerektiğini belirterek şu yorumu yapmaktadır:

“İyi ama sabır nedir? Heyhat! Biz müslümanlar sabır kelime-i kudsiyesinin medlûlüne sahip olmak şöyle dursun, vâkıf bile değiliz! Evet sabır lafzı anıldığı gibi zihnimizi meskenete, mezellete yakın bir mefhum kaplar. Bize göre sabır sûret-i mutlakada ‘katlanmak’ demektir. Neye katlanmak? Her şeye... Daha doğrusu katlanılmayacak şeylere! Meselâ zelil olmaya, hakaret görmeye, döğülmeye, söğülmeye, hülâsa şeref-i insaniyetimizi lekeleyecek musibetlerin hepsine. (...) Aman ya Rabbi! Kur'an ne söylüyor, biz ne anlıyoruz! Sabır katlanmak değil, göğüs germek demektir. Neye göğüs germek? Evet sonunda katlanılmayacak acılara katlanmak ızdırarına mahkum olmamak için, önceden her türlü şedâide, her türlü mezâhime merdcesine, insancasına göğüs germek. (...) Allah yolunda, hak yolunda, din uğrunda, millet uğrunda rahatını, uykusunu, malını, canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur. Yoksa bu fedakârlıkların semtine yanaşmayarak miskin miskin oturmak; sonra da hissesine düşecek rüsvâlîğe ‘Kader böyle imiş! Tahammül etmeli’ diye huzma çalışmak hiçbir zaman sabır ile telif olunamaz. (...) Ne hacet! Zemaşerî gibi ekâbir-i müfessirin, sabra tekâlif-i şer'iyyeyi hakkıyla elde etmek mânasını veriyorlar (...) Şeriatın en birinci teklifi ilim değil midir? (...) İşte sabır demek ulûm-i nâfi'ayı tahsil için her türlü sıkıntıya tahammül etmek demektir.”³⁰

Bu metin açıkça şunu anlatmaktadır: Sabır, sadece “tahammül” anlamında değerlendirilmemelidir. Çünkü tahammül, daha çok pasifliği ve şikâyet halini içermektedir. Sabırda ise bir farkındalık ve şuurlu bir tercih doğrultusunda olumsuz hadiselerle karşı göğüs germek söz konusudur. Sürekli bir uyanıklık halini ifade eden sabır, ayrıca yavaşlık ve yavaşlamak da değildir. Her şeyin, olması gereken ölçüsüyle değerlendirilmesidir. Sabır aynı zamanda içinde dua ve şükür de barındırmaktadır. Sabır; olaylara dikkatli bakan, muhtemel gelişmeleri hesaplayan, farkında olarak adım atan, tercihini akli ve kalbiyle ortaya koyan, mütevazı olmayı bilen kişilerin şiarıdır.

Mehmet Akif'e göre sabrın günlük hayattaki karşılığını uygulamaya geçirmeden önce bu kavramın mahiyetini tam olarak anlamak gerekir. Bunun için de şüphesiz bilgi ve eğitim şarttır. Ancak bilinç seviyesi yüksek bireyler, toplumdaki bozulmanın, yozlaşmanın karşısında nasıl sabredebeklerini bilirler. Sabır, her türlü zorluğa göğüs gererek; hiçbir düşman ve tehlike karşısında metaneti bırakmamak, adaletsizliğe karşı hakkı sonuna kadar savunmaktır. Zillet karşısında sessiz kalıp sineye çekmek sabır değildir. Sabır, hak yolda dayanılması zor ve sıkıntılı olan konulara katlanmak, nefsin hoşlanmadıklarını ise sineye çekmektir. Sabrın karşıtı olan tahammülsüzlük ise, bütün musibetlerin en başında gelir. Zira tahammül etmeyen, hiçbir şeyi elde edemez. Sabır, bireyin inancı doğrultusunda,

²⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 763.

²⁸ Mehmet Demirci, *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 99.

²⁹ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992), 9/220.

³⁰ Mehmed Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebülürreşad*, 9/223 (19 Aralık 1912), 261-62; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 64-65, 53, 82-83. Ayrıca bk. Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı*, 9/157.

hak yolda belki malını ve canını dahi feda etmektir. Faydalı ilimleri ve diğer hayırlı hizmetleri elde etmek için her türlü sıkıntıya, imtihana tahammül etmektir.³¹

Akif'in sabır anlayışı, İslâmî ahlâk düsturları çerçevesinde şekil almış ve aynı zamanda içerisinde isyanı oluşturmeyen bir mücadeleyi ifade eder. Bu açıdan bakıldığında Akif'in sabrı, aktif bir direniş olarak kabul ettiği ve onu isyan kültüründen uzak tutan bir ahlâkî erdem olarak işlediği görülmektedir.³² Zira isyan, sabırla örtüşmeyen bir durumu meydana getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Akif, karşılaşılan güçlükler karşısında şikâyet edip hayıflanmayı, Allah'a isyan etmek olarak görür. "*Tevhid yahud Feryâd*" isimli şiirinde bu düşüncesini şöyle dile getirir:

*"Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,
Kimden kime feryad edelim söyle İlahî"*³³

Akif'e göre insanları tembelleğe sürükleyen, çalışmayı, sabrı, ümidi yerle bir eden, insandaki bu irade anlayışıdır. Bu iradeyi de felçli olarak tanımlar:

*"Mefluc ederek azmini bir felc-i iradî
Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdi!"*³⁴

Hedefe ulaşmak için karşısındaki basamakları tek tek aşan, yılmadan, zorluklar karşısında pes etmeden, azim, sebat göstererek çalışmaya devam eden, hedefine mutlaka ulaşacaktır. Nitekim Mehmet Akif, başarının çalışmaya, çalışmanın da başarıya âşık olduğuna inanmaktadır. Başarı ve çalışkanlığı birbirlerinin ayrılmaz parçası olarak gören Akif, amaç için çalışma ve gayret bir araya gelmişse, başarının mutlaka elde edileceği inancındadır.³⁵

*"Bir gaye-i maksûda şitâb eyleyen âdem,
Tutmuşsa bidayette eğer azmini muhkem,
Er geç bulacak sa'y ile dil-hâhım elbet.
Zîrâ bu şu'ûn-zâr-ı tecellîde, hakikat,
Tevfik taharriye, taharri ona âşık;
Azmin de emel lâzımıdır, gayr-ı müfârik.
Olsun da emel azm ü taharriye mukârin;
Tevfik zuhur eylemesin sonra... Ne mümkün!"*³⁶

Müslümanların miskinlikten kurtularak uyanmaları ve çalışıp mücadele etmeleri gerektiğini, aksi halde medeniyet karşısında ezilip silineceklerini söyleyen Akif, geleneksel tevekkül ve sabır anlayışına karşı çıkmaktadır. Bu tarz bir düşüncenin İslâm'ın temel ilkelerine ve ruhuna aykırı olduğunu düşünmektedir.³⁷

"Allah nasıl olsa Müslümana yardım eder! Müslüman çok dua edince (kuru tevekkül) isteklerine ulaşır veya ulaşamaz! Hayır ve şer Allah'tandır. Bu nedenle dünya için fazla çalışıp yorulmaya gerek yoktur; önemli olan ahret için çalışmaktır. Müslümanın görevi bir lokma bir hurka anlayışıyla elindekilerle yetinip, dua edip, sabretmektir!"

Akif, tembellik konusunda yaptığı eleştirilerde sabrı daha çok tavsiye eder:

*"Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin halk!
Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam, kalk!
Herkes gibi dünyada henüz hakk-ı hayatın,*

³¹ Demirci, *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru*, 100.

³² Emine Can Uçar, *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerindeki Temel Değerlerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 48.

³³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 362.

³⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 854.

³⁵ Ahmet Köç, "Sosyal Bilgiler Eğitiminde Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/13 (2020), 110.

³⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 399-400.

³⁷ Sinan Meydan, *Vaiz: Öteki Mehmet Akif* (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2015), 78.

Varken, hani herkes gibi azminde sebatın? ”³⁸

“Sahipsiz, olan memleketin batması haktır;

Sen sahip olursan bu vatan batmıyacaktır.

Feryadı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...

Uğraş ki: Telâfi edecek bunca zarar var.

Feryad ile kurtulması me’ûl ise haykır!

Yok yok... Hele azmindeki zincirleri bir kır!

İş bitti... Sebatın sonu yoktur... deme; yılma

Ey millet-i merhume, sakın ye’se kapılma. ”³⁹

Akif, makale ve şiirlerinde müslümanların sosyal ve bireysel hayatlarında yaşadıkları ruhî bunalımlara ve bunların çözüm yollarına değinir. Müslümanların devamlı olarak çalışması, gayret, azim ve mücadele içerisinde bulunmasının sorunların çözümünde çok önemli olduğunu dile getirir. Ümitsizliğe, tembelliğe, miskinliğe, üzerine düşen vazife ve sorumluluğu yerine getirmeden sonuç beklenmesine şiddetle karşı çıkar. Ümidi kaybetmenin, yaşama dair ne varsa kaybetmekle eş anlamlı olduğunu; her türlü zorluğa karşı mücadele, azim ve gayretin ise ayakta kalmaya vesile olduğunu ve bu yüzden sürekli azim içinde çalışıp geleceğe dair ümitvar olunması gerektiğini belirtir. Akif, üstünlüğün, İslâm dininin inançlarında bulunduğunu ve bu esasların kaynağının köklü bir maziye sahip olduğunu bütün içtenliğiyle kabul eder. Eserlerinde bu durumu anlattığı halkı çalışmaya teşvik ederken, onların miskinlik, tembellik, sorumsuzluk, vazife bilinç ve ahlâkına sahip olmamasını eleştirir.⁴⁰

Akif’e göre birey ve toplum hayatının her anında sabır ve azim gereklidir. Bu olmazsa, kişi mutlak manada ümitsizliğe düşecek ve bu girdaptan kurtulması pek de kolay olmayacaktır. O, insanların azim ve sabırla yaşadığı gerçeğini şöyle dile getirir:

“Ye’s öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.

Ümmide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar;

Me’yûs olanın ruhunu, vicdanını bağlar. ”⁴¹

“Hüsrana rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;

Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma! ”⁴²

Bütün bunlardan sonra Akif’in İslam ümmetine son ve çok ciddi tavsiyesi şudur:

“Allah’a dayan, sa’ye sarıl, hikmete râm ol...

Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol. ”⁴³

5. “ASR SÛRESİ” VE MEHMET AKİF’İN SABRİ YORUMLAYIŞI

Mehmet Akif Ersoy, içinde yaşadığı toplumu, hatta insanlığı, sürüklendiği bunalım, girdiği çöküş trendinden kurtarma adına bazı yollar aramış, bilgi ve gözlemlerini, seçtiği bazı âyetlerden yola çıkarak *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerindeki makaleler, tefsir yazı ve tercümelemleri ile Safahat’ındaki şiirlerinde paylaşma fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda özellikle toplum hayatını yakından ilgilendiren konularda birtakım âyetlere yaptığı tefsirler halkın dikkatini fazlasıyla çekmiştir.

Akif’in, yazılarında müstakil olarak tefsirini yaptığı bir Sûre de bulunmaktadır: Asr sûresi. Mekke döneminde indirildiği bilinen bu sûre, Kur’ân-ı Kerim’in 103. sûresidir. Sadece üç âyetten oluşan sûrede kısaca asra yemin edilmekte, insanların hüsrân içinde buldukları belirtilmekte, iman edip

³⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 552.

³⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 553.

⁴⁰ Mehmed Akif Ersoy, *Kur’ân-ı Kerim’den Âyetler (Meal-Tefsir) Mev’izeler (Vaazlar)*, der. Suat Zühtü Özalp (Ankara: Sevinç Matbaası, 1968), 79.

⁴¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 552.

⁴² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 553.

⁴³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 853.

salih amel işleyenler ile hayatın her noktasında ne olursa olsun birbirlerine hakkı, hakikati ve doğruluğu tavsiye edenler ile sabrı öğütleyenlerin hüsrana uğramayacakları ifade edilmektedir. Bu sûrede özetle dört hikmetli eylemin yani iman, salih amel ile hakkı ve sabrı tavsiye etmenin önemine işaret edilmektedir.⁴⁴ Hatta İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) bu sûreye ilişkin, “*Kur’ân’da başka bir sûre nâzil olmasaydı, Asr Sûresi insanlara dünya ve âhiret mutluluklarını te’min için yeterdi*”⁴⁵ sözü de kaynaklarda zikredilmektedir.

Öte yandan Asr sûresinin muhtevasını ve hikmetlerini çok iyi bilen sahabe-i kirâmın herhangi bir mecliste bulduktan sonra ayrılırken bu sûreyi okumayı âdet haline getirdikleri de bilinmektedir.⁴⁶ İşte bütün bu özellikleri sebebiyle Mehmet Akif, Allah’ın “Hak” ismi üzerinde yoğunlaştığı şiirin bir bölümünde Asr sûresini son derece edebî bir dille dizelere dökmüştür:⁴⁷

“Hâlik’in nâ-mütenâhî adı var, en başı: Hak.

Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!

Hani, ashâbı kirâm, ayrılalım derlerken,

Mutlaka ‘Sûre-i ve’l-Asr’ı okurmuş, bu neden?

Çünkü meknûn o büyük sûrede esrârı felâh;

Başta iman-ı hakîki geliyor, sonra salâh.

Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık.

*Dördü birleşti mi, yoktur sana hüsrân artık.”*⁴⁸

Akif, Mısırlı İslâm düşünürü, yenilik hareketinin öncülerinden Muhammed Abduh’un (1849-1905) Asr Sûresi’nin tefsirini, kendi yorumlarını da ekleyerek “*Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri*” başlığıyla Sırat-ı Müstakim Dergisi’nde yayımlamıştır. Burada “ashabın, meclisten ayrılırken bu sûreyi okuma âdetinin uğur ve bereket için yaptıkları zannı isabetli değildir”, diyen Âkif, bu güzîde sûreyi okumakla kastedilenin, karşısındakinin dikkatini, sûrenin içerdiği anlamlara özellikle de imân, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye gibi psiko-sosyal hikmetlere yöneltmek olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹

Konu sabır açısından değerlendirildiğinde, bu sûreye göre, gerçekten iman eden ve bunu sabırla da süsleyen kişi, zamanın her ânını hayra dönüştürme fırsatı bulabilecek demektir. Sûrenin içeriğinden anlaşılmaktadır ki bireysel ve toplumsal hayatın olumsuz olaylarına gösterilecek sabır değerli olduğu gibi bir başkasına sabır tavsiyesinde bulunulması da övgüye değer bir davranıştır. Mehmet Akif, birtakım musibet ve felaketler karşısında sabretmeyi bir erdem olarak değerlendirmekte ve “*Asıl felâkete sabreleyenler insandır*” demek suretiyle sabrın insanî bir fazilet ve meziyet olduğunun altını çizmektedir. O, hüsrana uğramayı istemeyen toplumun, şerden korunup birbirine hakkı ve sabrı tavsiye etmesini kaçınılmaz görmektedir.⁵⁰

Akif; sabır yoksunluğunun rezillikler ve kötülöklere yol açtığı, faziletlerin kaynağının ise sabır olduğu, faziletleri harekete geçiren, kötölük ve çirkinlikleri def eden, iyilik ve güzelliklerin kapısını aralayan, başarıya can ve kan veren en önemli ahlâkî değerın sabır olduğu, hak ile birleşen sabırla muhteşem sonuçlara ulaşılacağı, gönlün mutmain olacağı ve hayatın bütün sorunlarında en etkili cevabın sabır olduğu kanaatindedir.⁵¹

⁴⁴ Muhammed Eroğlu, “Asr Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/502.

⁴⁵ Eroğlu, “Asr Sûresi”, 3/502.

⁴⁶ Osman Oral, “Mâtürîdî ve Mehmet Âkif’e Göre Asr Sûresi’nde Hüsrânı Önleyen İmân Tezâhürü Psiko-Sosyal Hikmetler”, *TİDSAD Türk & İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/16 (Mart 2018), 161.

⁴⁷ Bk. Muhammed Abduh - Mehmed Âkif, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sırat-ı Müstakim* 3/77 (11 Şubat 1325), 388-390.

⁴⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 784.

⁴⁹ Oral, “Mâtürîdî ve Mehmet Âkif’e Göre...”, 162.

⁵⁰ Abduh - Âkif, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, 388-390.

⁵¹ Muhammed Abduh - Mehmed Âkif, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sırat-ı Müstakim*, 3/75 (28 Kânûnisânî 1325), 355-357.

Asr sûresinin tefsirinde Mehmet Akif şöyle der:

“İnsanlar, buldukları asrı kötülerler ve kendi kusurlarını hep o biçarenin boynuna yüklerler. Bütün güzelliklerin de geçmiş asırlarda kaldığını zannederler. İşte bunun yanlış bir düşünce olduğunu Allah asra yemin ederek ortaya koyuyor. Demek ki kusur asırda değil, asrı hüsni istimal edemeyen (iyi kullanamayan) insanda imiş.”⁵²

Akif, yine sûreyi tefsir sadedinde nihayet insan için en büyük erdemin sabır olduğunu, hiçbir ahlâkî tutum, davranış ve tecrübenin bu faziletle yarışamayacağını, Yüce Allah'ın Kur'an'da en çok sabır konusuna yer verdiğini ve sabır kadar insanlara emredilen ahlâkî bir erdemin olmadığını vurgulamıştır. Şüphesiz Akif, sabır sınavını geçenlere Allah'ın müjdelediği durağın cennet olduğunu iyi bilmekteydi. Konuyla ilgili âyette şöyle buyurulmuştur:

“İşte onlar, sabretmelerine karşılık cennetin yüksek makamlarıyla mükâfatlandırılacaklar ve orada esenlik dileği ve selâmla karşılanacaklardır. Orada ebedî kalırlar. Orası ne güzel bir durak ve ne güzel bir konaktır!”⁵³

6. SONUÇ

Bireysel ve sosyal hayatın gerçekleri dikkate alındığında pek çok konuda her geçen gün sıkıntı, zorluk ve bunalımların ivme kazandığı, tahammülü zor kötülük, nefret ve düşmanlıkların arttığı ve insanın giderek yalnızlaştığı bir vâkıdır. Bu olumsuzlukların hemen tamamının çözümünde en etkin ahlâkî değer olarak sabırın öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde sabır kavramı son derece dikkat çeken cümlelerle tanımlanmış ve müminlere sabırlı olmaları, namazlarıyla birlikte sabırla Allah'a sığınmaları ve yardım talebinde bulunmaları, sabrettikleri sürece Allah'ın sevgi ve rızasını kazanacakları vurgulanmıştır. Ayrıca Allah'ın insanlığa gönderdiği bütün peygamberlerin en temel ahlâkî niteliklerinden birinin de sabır olduğu unutulmamalıdır. Tevhid mücadelesi sırasında peygamberlerin maruz kaldıkları bütün sıkıntıların göğüslenmesinde ve kendilerine gösterilen düşmanca tavırların bertaraf edilmesinde ellerindeki en büyük koz yine sabır olmuştur.

İman sahibi bir müslüman, sabır silâhını kuşandığında zorluk ve sıkıntılara göğüs germe becerisini gösterir, dinamizmi ve dayanıklılığı artar. Allah'a itaat ve ibadette “kararlılık”, yani ölüm gelinceye kadar kulluğu sürdürmek de bir tür sabırdır. Başka bir deyişle, İslâm'ı en uygun şekilde yaşamak ve yaşatmanın yolu da sabırdan geçmektedir. Kul Allah'tan bir şey dilediğinde ya da O'na sığınmak istediğinde ibadetle birlikte sabırlı bir duruşa da ihtiyaç duyar. İmanla içiçe olan sabır; azim, kararlılık ve mücadelede sürekliliğe de yol açar. Allah'a yaklaştıran değerli bir davranış olan sabır, müminlere cennete giden yolları da kolaylaştırmaktadır.

Sabır, insanın kendi benliğini bulmak ve özünü anlamak için çıktığı bir yolculuktur. Bu çabası ona kendisini daha iyi tanımasını ve potansiyelini farketmesini sağlayacaktır. İnsanın ruhî ve bedenî açıdan selâmet ve huzura ulaşması için sabırlı olmak elzemdir.

Yaşadığı dönemin sıkıntıları, ıstırapları, zihni ve ruhî çalkantıları, yanlış dinî tutum ve davranışları ve bütün bunların sonucunda oluşan ahlâkî değerlerdeki yozlaşmayı derinden hissederek Mehmet Akif, yazılarıyla aslında çağının sorunlarla dolu olan ve gerçek bir mümini iliklerine kadar titretmesi gereken panoramasını çok etkili bir şekilde ortaya koymaktadır. Akif, yaşadığı hayatın ve içinden geçmekte olduğu zamanın tahammülü zor şartları karşısında toplumda en büyük sorunun dinin yanlış anlaşılması olduğunu görmüştür.

Müslümanlarda hâkim olan yanlış tevekkül anlayışının tembellik, miskinlik ve daha önemlisi ümitsizliğe sürüklendiğini farketmiştir. Onun üzerinde en çok durduğu ve yazılarında temel bir mesele olarak değerlendirdiği husus, insan sorumluluğunun hiçleştirilmesi, yani yanlış kader inancı konusudur. Öncelikle düzeltilmesi gerekenin bu olduğu ve işe buradan başlanması gerektiği kanaatini taşır. Her şeyin Allah'tan beklenmemesi, çalışıp çabalanması, insanın kendi gayret ve çalışmasının çok değerli olduğunu defalarca dile getirmiştir. Bunun da Kur'an'ın evrensel mesajları dikkate alınarak yapılması gerektiğini, doğrudan Kur'an'la ve onun hikmetli beyanlarıyla çözüme ulaşılabileceğini ifade etmiştir.

⁵² Abdülkerim Abdülkadiroğlu - Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 50.

⁵³ el-Furkan 25/75-76.

Dinî anlayışlardaki yanlışlar düzeltilir ve dinin amaçladığı çizgide bir yol tutulabilirse, sorunların giderek azalacağını, hayatın bütün meşakkat ve zorluklarının çözümünde sabır konusunun en etkili değer olduğunu ve bunun Kur'ân'ın pek çok âyetiyle dile getirildiğini vurgulayan Akif, Kur'ân'da yer alan Asr sûresinin, içinde barındırdığı mesajlar bakımından son derece önemli ve insanlığın kurtarıcısı olabilecek bir formülü ihtiva ettiği düşüncesindedir. Sabrı potansiyel bir güç gibi gören şair, bu süreye özel bir önem atfeder, hüsrân ve kayıp yaşamayacak müslümanın hakkı ve sabrı ayakta tutan ve bunu birbirine tavsiye edenler olduğuna inanır.

Kıscacası ilhamını Kur'ân'dan alan Akif'in yazılarından şu sonuç çıkartılabilir: Müslümanlara güven, huzur ve mutluluk vaad eden İslâm, vatan ve millet uğrunda rahatı ve uykuyu terketmeyi, maldan, hatta candan vazgeçmeyi göze alıp direnç göstermek demek olan sabır, her türlü zorluk karşısında göğüs germek ve bunların üstesinden gelme becerisi ortaya koymaktır. Çalışıp çabalamak, gayret ve azmi yüksekte tutmak, ferdi ya da toplumsal her konuda sabrı kuşanmak, sorumluluk bilinciyle ümitvar olmak, bütün inananlar için vazgeçilmez ilkeler arasındadır. İnsanın sorumluluğunun hiçleştirilmesi kabul edilemez. Tembellik ve başarısızlıklarda mazeret arama, imanla bağdaşmaz. Faydalı, güzel ve başarılı işler sabırla elde edilebilir. İman ve amel-i salih, hak ve sabırla birleştirilebilirse, kurtuluş ve selâmet mümkün hâle gelir.

KAYNAKLAR

- Abduh, M. & Âkif, M. (28 Kânûnisânî 1325). Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri. *Sırat-ı Müstakim*, 3/75, 355-357.
- Abduh, M. & Âkif, M. (11 Şubat 1325). Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri. *Sırat-ı Müstakim* 3/77, 388-390.
- Abdülkadiroğlu, A & Abdülkadiroğlu, N. (1992). *Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Altuntaş, H. & Şahin, M. (2005). *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bolay, S. H. (2008). Mehmet Âkif'in İnsan Anlayışı. *Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Bilgi Şöleni Mehmet Akif Dönemi ve Çevresi*. haz. D. Mehmet Doğan. 148-163. Ankara: Türk Yazarlar Birliği Yayınları.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (1422). *el-Câmi'u's-Şaîh*. 9 Cilt. nşr. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tûku'n-Necât.
- Can Uçar, E. (2010). *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerindeki Temel Değerlerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. (1979). *Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*. 6 Cilt. nşr. Ahmed Abdülgafur Attar. 2. Basım, Beyrut: Daru'l-İlm.
- Çağrıncı, M. (2008). "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, M. (2016). *Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Tasavvuru*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Eroğlu, M. (1991). "Asr Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/502-504. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ersoy, M. A. (19 Aralık 1912). Tefsir-i Şerif. *Sebilürreşad*, 9/223, 261-62.
- Ersoy, M. A. (1968). *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler (Meal-Tefsir) Mev'izeler (Vaazlar)*. der. Suat Zühtü Özalp. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed bin Yakub, (2005). *el-Ğâmûsü'l-muĥîf*. thk. Mektebetü't-Tahkîki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle, ed. Muhammed Nuaym el-Arksûsî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Gazâlî, Ebû Hamid (1975). *İhyau 'Ulumi'd-din*. 4 Cilt. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Güneş, M. C. (1998). *İhvân-ı Safâ'ya Göre İnsanın Ruhî ve Ahlâkî Boyutu*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Izutsu, T. (2017). *Kur'an'da Dîni ve Ahlakî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Faris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. (1979). *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. 6 Cilt. nşr. Abdüsselam b. Harun, Beyrut: Kitabu'l-Fikr Yayınları.
- İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. (1992). *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. nşr. Ali Şîrî. 4. Basım, Beyrut: Daru's-Sadr.
- Kahraman, H. İ. (2018). *Sabır Kavramının Semantik Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Karagöz, İ. (Ed.) (2010). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Köç, A. (2020). Sosyal Bilimler Eğitiminde Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7/13, 98-118.
- Kurtubî, Ebü Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebi Bekr bin Fahr. (1372). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. nşr. Ahmed Abdulhalim. Kahire: Daru's-Şu'ab.
- Meydan, S. (2015). *Vaiz: Öteki Mehmet Akif*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. (1955-1956). *el-Câmi'u's-şâhih*. 5 Cilt, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Oral, O. (2018). Mâtürîdî ve Mehmet Âkîf'e Göre Asr Sûresi'nde Hüsrânı Önleyen İmân Tezâhürü Psiko-Sosyal Hikmetler. *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/16, 159-188.
- Râzî, F. (1991). *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*. 10 Cilt. çev. S. Yıldırım, L. Cebeci. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şengüler, İ. H. (1992). *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkîf Külliyyatı*. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. (1996). *Câmiu'l-Beyan fî Te'vili Âyi'l-Kur'an*. 9 Cilt. çev. Hasan Karakaya & Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (1975). *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. nşr. Ahmed Fuad Şâkir (1-2), Muhammed Fuâd Abdülbâkî (3), İbrahim Atvah (4-5), Mısır: Şirketü Mektebetu ve Matbaatu'l-Albâbî.
- Turinay, N. (2021). *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı: Safahat*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Uludağ, S. (1996). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uysal, E. (2018). *Ahlakî Varlık Olarak İnsan*. 2. Basım, Bursa: Emin Yayınları.
- Yılmaz, S. (2019). *Kur'an-ı Kerim'de Sabır ve Dua Mefhumlarına Genel Bir Bakış*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. (1994). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. nşr. Ali Şîrî. 20 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr.